

ВІЙСЬКОВИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

В статті проаналізована еволюція участі й ролі Збройних сил Турецької Республіки у розробленні й реалізації безпекової та зовнішньої політики держави, з'ясовані чинники поступового усунення військових від вирішального впливу на внутрішньополітичні процеси й визначення стратегічних засад міжнародної діяльності країни.

Ключові слова: *армія, безпека, держава, зовнішня політика, стратегія.*

The article spotlights evolution of the Turkish Armed Forces' participation and role in elaboration and realization security and foreign policy of state, highlights factors of militaries slowly eradication from decisive influence on internal processes and definition of strategic basis of country's international activity.

Keywords: *army, security, state, foreign policy, strategy.*

В статье проанализирована эволюция участия и роли Вооруженных сил Турецкой Республики в разработке и реализации политики безопасности и внешней политики государства, выяснены факторы постепенного удаления военных от решающего влияния на внутривполитические процессы и определение стратегических основ международной деятельности страны.

Ключевые слова: *армия, безопасность, государство, внешняя политика, стратегия.*

¹ Аспірант кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Від проголошення Турецької Республіки й до останнього часу її другі за чисельністю в НАТО Збройні сили володіли значними привілеями і були невід'ємною частиною політичної системи країни. Більше того, вони виступали головною організацією, до функції якої входили нейтралізація й ліквідація загроз національним інтересам держави та її національній безпеці. Більшість зарубіжних аналітиків-міжнародників сходиться на думці, що армія завжди відіграла роль гаранта збереження кемалістської лінії у внутрішній і зовнішній політиці країни та захисті світських засад державного будівництва [1; 2; 3].

Чинна Конституція Турецької Республіки, розроблена Установчим меджлісом за безпосередньої участі військових і схвалена на референдумі 7 листопада 1982 р., відвела Збройним силам важливу роль у формуванні зовнішньої політики й у питаннях гарантування національної безпеки. До прийняття в 2001-2003 рр. (на вимогу ЄС) „гармонізаційних законів”, згідно статті 117 Конституції, безпекові питання обговорювалися й вирішувалися не урядом Турецької Республіки, а передусім Радою національної безпеки, більшість голосів у якій належало військовим [4]. Як державний інститут, Збройні сили вищою мірою чутливі до „захисту Турецької держави” і її світських кемалістських засад та реагували відповідно.

Низка військово-політичних переворотів (28 квітня 1960 р., 12 березня 1971 р. і 12 вересня 1980 р.), невдалих військових заколотів (22 лютого 1962 р. і 20 травня 1963 р.) та військових ультиматумів урядові (1 березня 1997 р. і в січні 2001 р.), спрямованих на недопущення повномасштабних політичних криз і захоплення влади екстремістами, передусім ісламськими фундаменталістами, призвела до створення в Туреччині багатопартійної політичної системи, в якій чітко визначались „пороги” допустимих, з погляду військових, суспільно-політичних настанов і вимог.

Військові розглядали армію як „творця, рятівника і охоронця” єдиної Турецької держави. Виклики, з котрими стикався кемалістський проект

протягом десятиліть (ісламський фундаменталізм, сепаратизм, правий і лівий радикалізм), підтверджували їхні побоювання, що коли військові не виконуватимуть свою роль охоронця, ідентичність Турецької Республіки може змінитися за рахунок втрати її територіальної чи національної цілісності [1, с. 267].

На початку XXI ст. безпекова політика Турецької Республіки стала формуватися з урахуванням таких чинників:

- особливого значення для Анкари набула поява на міжнародній арені низки нових незалежних держав, що постали внаслідок розпаду СРСР і СФРЮ, а також окремих анклавів та цілих ісламських і тюркських регіонів, що тою чи іншою мірою тяжіють до Туреччини;

- виникли принципово нові політичні функції Туреччини у планах Заходу щодо держав Південного Кавказу і Центральної Азії, зокрема як посередника і плацдарму для економічного й політичного проникнення Заходу в ці регіони, та водночас як могутньої перешкоди на шляху експансії ісламського фундаменталізму й радикального екстремізму;

- відбувся перерозподіл і розширення функцій Туреччини у військовій організації НАТО, коли внаслідок різноманітних конфліктів, які охопили Балкани, Кавказ, Молдову, Палестину, Перську затоку і Центральну Азію, Анкара опинилася в епіцентрі міжнародної напруженості й нестабільності, перетворившись із флангової країни Північноатлантичного альянсу у „прифронтову державу”.

Для успішного здійснення армією свого безпосереднього призначення турецьким військовим командуванням спільно з фахівцями Альянсу й на базі блокових документів були розроблені базові військово-стратегічні концепції будівництва та використання національних Збройних сил. Зокрема такі:

- 1) „Стратегічне стримування і оборона”:

- націлює на утримання Збройних сил, здатних застерігати супротивника від нападу й завдати йому превентивних ударів;

- передбачає перехід до нової форми концепції „передової оборони” – оборони з рубежів державних кордонів;

- передбачає використання ядерної зброї як „останнього засобу” дії на ворога.

2) „Передова присутність”:

- передбачає присутність турецьких військ у „життєво важливих районах” (Кіпр, Середземне й Чорне моря), участь у миротворчих операціях під егідою ООН і НАТО;

- допускає використання турецьких формувань у складі Сил швидкого реагування НАТО в зоні відповідальності Альянсу й на інших театрах війни;

- обумовлює розташування на турецькій території сил передового базування США і НАТО.

3) „Реагування на кризи”:

- передбачає наявність ефективних мобільних сил для швидкого реагування на регіональні кризи, що зачіпають безпекові інтереси Туреччини та її союзників по НАТО;

- в конфліктах із сусідніми державами, крім Росії, націлює на розгром їхніх Збройних сил;

- зобов’язує всіма наявними силами відновлювати стабільність за внутрішніх криз.

Водночас у Турецькій Республіці окреслився процес поступового відсторонення армії від політики, Збройні сили почали втрачати свої привілеї й функціональну незалежність, дедалі більше трансформуючись на ефективний інструмент проведення зовнішньої й безпекової політики правлячої партії. Примітно, що на тлі таких принципових змін уряд країни почав розглядати зміцнення авторитету Туреччини на міжнародній арені в контексті модернізації й підвищення боєздатності армії згідно „Стратегії й політики військової промисловості на період до 2020-2025 рр.”, що відбиває прагнення політичного керівництва держави вирішувати проблеми національної

безпеки з поступовим посиленням позицій офіційної Анкари у Чорноморському регіоні та Східному Середземномор'ї.

Реалізація зазначеного плану дасть змогу забезпечити турецькі армію і флот озброєнням та військовою технікою власного виробництва більш як на половину і вийти на замкнутий цикл виробництва їхніх основних зразків. Але Туреччина використовує не тільки власні ресурси, а й приймає допомогу від своїх союзників. Так, наприклад, розміщення американського зенітно-ракетного комплексу „Патріот” сприяло значному посиленню системи протиповітряної оборони й одночасному зміцненню позицій Туреччини на Близькому Сході. У цьому зв'язку на порядок денний виходить питання про перспективи розвитку турецької армії та її ролі в житті турецького суспільства.

Як уже зазначалося, протягом десятиліть Збройні сили країни не тільки забезпечували безпеку Туреччини, а й залишалися гарантом дотримання секуляристських принципів у проведенні зовнішньої і внутрішньої політики країни. До приходу до влади Партії справедливості і розвитку (ПСР) жодна політична сила, що має ісламську спрямованість і сприяє зміцненню політичного ісламу в країні, не могла розраховувати на довге перебування при владі. При перших же ознаках порушення світських засад держави армія безпосередньо або опосередковано сприяла відстороненню цієї партії від влади або її повного закриття.

Але 3 листопада 2002 р. ПСР вдалося переконливо перемогти на парламентських виборах завдяки своїй продуманій економічній програмі. При цьому ПСР позиціонувалася не як ісламістська, а як консервативно-демократична партія, порівнюючи себе з німецьким Християнсько-демократичним союзом. Завдяки проведенню успішної економічної політики і відсутності на той момент чіткої ісламістської лінії ПСР безперешкодно вдалося виграти й парламентські вибори 2007, 2011 та 2015 рр. Посилення ролі Турецької Республіки на світовій арені, а також з її активний економічний і

політичний розвиток надають цій країні всі шанси стати потенційним лідером мусульманського світу.

До 2007 р., коли почалося активне судочинство проти представників як опозиційних лівих і кемалістських сил, так і військової верхівки, турецька армія була привілейованим регулятором внутрішньополітичного процесу в країні. Все змінилося з початком справи „Ергенекон” (міфічна прабатьківщина тюркських і монгольських народів в Алтаї), коли Туреччиною прокотилася низка арештів колишніх і діючих військових, бізнесменів, журналістів - тих, хто нібито був причетний до змови проти уряду 2003 р.

Судовий процес у справі „Ергенекон” не дійшов до бажаного для влади завершення, однак схожий процес у справі „Бальоз” („Кувалда”) закінчився в 2012 р. на користь правлячої партії. Потім почалося розслідування у справі про підпільну організацію „28 лютого”, і є вагомі підстави вважати, що він також закінчиться не на користь обвинувачених.

Проведення судових процесів за звинуваченням представників Збройних сил в підготовці військового перевороту проти правлячої партії призвело до повного відсторонення армії від політики і зміцнило позиції ПСР. В умовах слабкості опозиційного руху армія залишалася єдиним серйозним політичним актором, що хоч і не явно, але досить ефективно, регулював внутрішньополітичний курс Туреччини.

ПСР вдалося усунути свого головного суперника у владі завдяки обережному підходу до цього питання. Не афішуючи своїх справжніх намірів, партія з 2007 р. проводить курс на внесення змін до конституції країни. Поправки, які були схвалені в результаті проведення загальнонародного референдуму 12 вересня 2010 р., значно обмежили участь армії в політичному процесі. Зокрема, була зменшена роль військових трибуналів і позбавлені імунітету від судового переслідування учасники військового перевороту 1980 р. Наступним кроком на шляху законодавчого відсторонення від політики представників військових структур може стати зміна статті 35-ї Внутрішнього

статуту Збройних сил, що визначає їхню основну мету як „збереження і захист Турецької Республіки”. Про це на початку жовтня 2012 р. заявляв віце-прем’єр Бекір Боздаг, адже, по суті, на підставі саме цієї статті були вчинені військові перевороти 1960, 1971 і 1980 рр.

Серйозною перемогою ПСР на правовому терені стало прийняття в 2010 р. нового „Політичного документа про національну безпеку країни” („Червоної книги”). У цьому документі, який ще називають „секретною конституцією”, викладається стратегія національної безпеки держави й визначаються основні виклики і загрози для країни. Якщо в 2005 р. розробленням цього документа фактично займалися Збройні сили країни і саме їхня позиція була в ньому прописана, в 2010 р. цей обов’язок був покладений на цивільні особи, і зокрема, на тодішнього міністра закордонних справ Туреччини Ахмета Давутоглу. Тому не дивно, що одним з основних пріоритетів держави було названо створення поясу безпеки навколо Туреччини.

Крім законодавчих і судових ініціатив, Партія справедливості і розвитку прагне змінити систему навчання молодих солдатів і офіцерів, щоб цілком усунути загрозу виникнення державних переворотів. У військових навчальних закладах навчання традиційно ведеться на основі кемалістських принципів, які мають на увазі збереження світського характеру держави. Але в жовтні 2012 р. міністр освіти Омер Дінчер висловився на підтримку ідеї демократизації військових училищ та введення основ ісламу в програму навчання молодих курсантів. Подібна діяльність ПСР спрямована на повне відсторонення військових від політики й безперешкодне здійснення нової ідеології Туреччини, а саме поміркованого ісламу.

Таким чином, очевидно, що сучасний уряд Туреччини здійснює комплексний підхід до вирішення проблеми втручання військових у політичну сферу. Вже зараз армії складно повернути втрачену довіру громадськості і відновити свій авторитет, тому можливість повернення військових у політику

за допомогою проведення державного перевороту уявляється вкрай малоімовірною.

На тлі триваючого процесу відсторонення армії від внутрішньої політики й розроблення зовнішньої, на міжнародній арені авторитет Збройних сил Туреччини, навпаки, зростає. Туреччина все активніше починає брати участь у миротворчих операціях під егідою НАТО та ООН, демонструвати свої бойові можливості та політичні амбіції. Офіційна Анкара притягувалася до миротворчих операцій ООН у Ліберії, Кот-д'Івуарі й на Гаїті; Туреччина брала активну участь у військових операціях НАТО в Афганістані й Косово. В даний час Турецька Республіка входить до числа 15 держав, які надають найбільш чисельні поліцейські сили для участі в операціях з підтримання миру і стабільності.

З настанням т. зв. “арабської весни” на Близькому Сході і в Північній Африці Туреччина отримала реальну можливість здобути статус регіонального лідера. Такі великі і впливові регіональні держави як Єгипет (на Близькому Сході) й Лівія (у Північній Африці) були дестабілізованими і стали ареною для протиборства внутрішніх і зовнішніх політичних сил. Іран до останнього часу перебував у стані “облоги” міжнародних санкцій, спричинених його ракетно-ядерною програмою. З одного боку, крім охопленої громадянською війною Сирії, у нього більше немає союзників у регіоні, а з іншого - економічні санкції обмежують його можливості для проведення активного зовнішньополітичного курсу.

За таких умов Туреччина, висловивши підтримку опозиційним силам в арабських країнах, досить швидко стала регіональним “героєм”. Однак турецьке керівництво розуміло, що в разі початку збройного конфлікту в регіоні за участю іноземних сил всі лаври від перемоги дістануться переможцям, сама ж Туреччина не отримає нічого – і, більше того, перестане впливати на регіональну ситуацію.

Тому офіційна Анкара змінила зовнішньополітичний курс і зробила ставку на демонстрацію свого військового потенціалу всьому світу, по суті, заявивши про ключову роль своїх Збройних сил у процесі формування нових реалій в регіоні. Військова база НАТО в Ізмірі стала командним центром ведення лівійській операції Альянсу й плацдармом, з якого бойові літаки відправлялися для ведення бомбардувань.

На даний момент вся увага турецького уряду прикута до Сирії. Заяви західних політиків про наявність в цій країні хімічної зброї (попри згоду офіційного Дамаска на її знищення) роблять реальною загрозу іноземної інтервенції. Ситуацію посилює зростаюча нестабільність на турецько-сирійському кордоні, що виникла після того, як один із сирійських снарядів впав на території Туреччини, ставши причиною смерті кількох осіб. Туреччина відреагувала негайною мобілізацією різних видів військ на кордоні з Сирією, бомбардуваннями Дамаска і прилеглих територій.

Варто відзначити, що ще до цього інциденту на турецько-сирійському кордоні відбувалися перестрілки, які могли бути ініційовані сирійськими курдами. У ході конфлікту в сусідній країні Туреччина не раз закликала міжнародне співтовариство створити на півночі Сирії т. зв. “буферну зону безпеки”, в якій військові дії вестися не будуть, зате будуть розміщені сирійські біженці, яких Туреччина змушена приймати на своїй території. Тому падіння сирійського снаряда дало правлячій ПСР зручний привід для ескалації конфлікту між Туреччиною і Сирією. Але й тут не все так просто.

На даний момент Туреччина використовує співробітництво в рамках НАТО для реалізації власних інтересів. Тобто доки і Туреччина, і США зацікавлені у поваленні Башара аль-Асада, вони будуть діяти спільно. При цьому ні Туреччині, ні США, ні силам НАТО не вигідно починати повномасштабні військові дії проти сирійського уряду або проводити військову операцію за прикладом лівійської, яка викликала найгострішу критику на адресу Альянсу. Інша справа - підтримка ситуації невизначеності на кордоні,

користуючись якою Туреччина може продемонструвати на повну силу свою військову міць і привернути до себе увагу НАТО.

Для Альянсу це вигідно, оскільки США ще не володіють достатніми можливостями і головне бажанням вести військові дії в Сирії, втручаючись у внутрішньополітичний сирійський конфлікт. Присутність Туреччини в регіоні та її участь в сирійському конфлікті можуть допомогти НАТО розв'язати цю проблему чужими руками. У лютому 2012 р. міністр закордонних справ Туреччини Ахмет Давутоглу заявив про те, що НАТО проводить політику встановлення миру і безпеки на Близькому Сході, і Туреччина буде підтримувати всіма силами цю ініціативу. Тобто на Близькому Сході офіційна Анкара виступає в якості союзника і виразника інтересів НАТО, що відповідає її власним цілям.

Але початок військового вторгнення до Сирії відкладено завдяки зусиллям Росії та Китаю. Росія, як і Туреччина, прагне зміцнити свої позиції в регіоні, але не шляхом прямої військової агресії, а виключно дипломатичними ресурсами й постачанням офіційному Дамаску продукції ВПК. Тому Кремль негативно відреагував на рішення Туреччини розмістити на кордоні з Сирією зенітно-ракетні комплекси "Патріот", які НАТО планувало розгорнути в 2013 р. Росія неодноразово закликала Туреччину до початку прямого діалогу з офіційним Дамаском, однак Туреччина відмовлялася відновлювати відносини з адміністрацією Башара аль-Асада, при цьому відкрито оголошуючи про підтримку сирійських опозиціонерів. Візит президента Росії В.Путіна до Туреччини на початку грудня 2012 р. повинен був допомогти виробити спільне бачення керівництвом двох країн сирійської проблеми. Проте сторони так і не змогли виробити єдиного підходу до досягнення головної мети - стабілізації ситуації в Сирії. З сирійського питання і Туреччина, і Росія зайняли принципові протилежні позиції, тому в разі підтримки подібного статус-кво ці країни не зможуть досягти консенсусу з цієї проблеми.

У даному випадку турецька армія виступає виключно як інструмент проведення нового зовнішньополітичного курсу країни, який офіційно не проголошений, але активно реалізується на практиці. Туреччина все більше відходить від свого іміджу мирної держави, роблячи ставку на військову силу і міць за подобою свого стратегічного партнера - США.

Сирійський сценарій може виявитися для Туреччини перевіркою на лояльність щодо НАТО і США. В офіційної Анкари з'явився шанс довести, що співпраця з НАТО є для неї абсолютним пріоритетом, в т. ч. перед власними зовнішньополітичними настановами, а також продемонструвати свій військовий потенціал. А для цього необхідна боєздатна і модернізована армія.

Станом на 2012 р. турецькі Збройні сили налічували близько 700 тис. осіб, тобто обіймали шосте місце у світі. Тим не менше, проблема турецької армії полягає в нестачі достатньої кількості модернізованого озброєння. В даний час значна частина озброєння, що знаходиться в розпорядженні турецької армії, була закуплена в США та Ізраїлі, причому деякі види озброєння Туреччині доводиться повністю імпортувати. Проте Анкара не зацікавлена в переозброєнні і модернізації своєї армії за допомогою закупівлі іноземної техніки. Пріоритетом для Туреччини є розвиток власного військово-промислового комплексу: на поч. 2012 р. Департамент оборонної промисловості Міністерства оборони Туреччини представив план з розвитку ВПК до 2016 р. Згідно цьому плану, Туреччина має намір увійти до десятки країн з найбільшою національною оборонною промисловістю.

Туреччина оперативно розробила власний безпілотною "АНКА", який було запущено в серійне виробництво в 2013 р. У листопаді 2012 р. було підписано угоду про поставку 10 таких безпілотною з Туреччини до Єгипту. Також в 2013 р. почалося серійне виробництво турецького ударного вертольота Т-129. У грудні 2012 року в Китаї був запущений турецький супутник "Тектюрк-2", що передає на командний пункт зображення з усього світу, а наприкінці жовтня 2012 р. на виставці зброї у Вашингтоні Туреччина

представила свою нову ракету “Джиро”. Відмінною особливістю цієї ракети є оснащення лазерною головкою самонаведення, яка практично не має аналогів у світі.

15 листопада 2012 р. компанія “Отокар”, що належить холдингу “Коч”, представила перший бойовий танк, розроблений і зібраний в Туреччині. Завдяки високоточному прицілу цей танк може з великою ефективністю вражати навіть рухомі цілі. Крім цього, танк обладнаний спеціальним захистом екіпажу від хімічної, біологічної та ядерної зброї. У рамках програми модернізації Збройних сил розробляється турецька гвинтівка “Мехметчік-2”. У липні 2012 р. стало відомо про те, що Туреччина почала розробку програми виробництва балістичних ракет, здатних вражати ціль на відстані до 2500 км. Активно розвиваються в Туреччині і проекти по створенню власних бойових корветів, підводних човнів, авіаносця і винищувача.

І все ж НАТО продовжує відігравати важливу роль у процесі модернізації турецької армії. Американські винищувачі-бомбардувальники F-16, які складають основу ударної потужності турецьких ВПС, були задіяні при бомбардуваннях Сирії в жовтні 2012 р. і території Північного Іраку. Зібрані в США вертольоти корпорації “Сікорські Ейркрафт” постійно забезпечують прикриття з повітря при проведенні бойових операцій проти курдів на сході країни. Позитивно вирішено питання про розміщення на турецько-сирійському кордоні зенітно-ракетних комплексів НАТО “Петріот”.

Очевидно, що Туреччина прагне до модернізації своїх Збройних сил за допомогою розвитку власного ВПК. Безліч проектів у сфері розробки озброєнь, які Туреччина ефективно реалізує водночас, є гарним показником перспектив національного ВПК, який через кілька десятиліть зможе за деякими видами озброєння скласти конкуренцію Заходу. І все ж наразі Туреччина змушена закуповувати іноземні зброю і бойову техніку (в першу чергу це стосується артилерії), які роблять суттєвий внесок у посилення збройних сил країни.

На завершення можна сказати, що процес трансформації внутрішньополітичної і зовнішньополітичної ролі турецької армії йде повним ходом. Через деякий час вона буде повністю позбавлена можливості брати дієву участь у внутрішньополітичному процесі й вирішальним чином впливати на розроблення безпекової й зовнішньої політики.

Список використаних джерел:

1. Задонский С.М. Роль военного фактора во внутренней и внешней политике Турции / С.М.Задонский // Армия и власть на Ближнем Востоке: от авторитаризма к демократии: сборник статей. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2002. - С. 256-268.

2. Косиков А.В. Военно-политический потенциал Турции / А.В.Косиков // Востоковедный сборник. Вып. 2 / отв. ред. В.А.Исаев, А.О.Филоник. – М.: Институт востоковедения, Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2002. – С. 215-219.

3. Larrabee, F. Stephen. Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty / F. Stephen Larrabee, Ian O. Lesser. – Santa Monica, CA: RAND, 2003. – 218 p.

4. Овсепян Л. Реформы Совета национальной безопасности Турции в контексте демократических преобразований / Левон Овсепян // Проблемы национальной стратегии. – 2010. - № 2(3). – С. 41-53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://riss.ru/images/pdf/journal/2010/2/Ovsepiyn_2010_2.pdf.